

**ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
ЯК ГАРАНТІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО
ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ**

**GENERAL PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEEDINGS
AS A GUARANTEE OF THE RIGHTS OF THE VICTIM
IN THE COURSE OF REALIZATION CRIMINAL PROCEDURAL PROOF**

Мирошніченко Т.М.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена дослідженню стану правового регулювання відносин у сфері кримінального процесуального доказування за участі потерпілого. Звертається увага на необхідність дотримання вимог засад кримінального провадження в законотвірчій та правозастосовній діяльності. З огляду на процесуальне положення потерпілого як самостійного учасника кримінального процесу, надаються пропозиції щодо вдосконалення законодавства відповідної спрямованості.

Ключові слова: засади кримінального провадження, потерпілий, кримінальне процесуальне доказування.

Статья посвящена исследованию состояния правового регулирования отношений в сфере уголовного процессуального доказывания с участием потерпевшего. Обращается внимание на необходимость соблюдения требований принципов уголовного производства в законотворческой и правоприменительной деятельности. Принимая во внимание процессуальное положение потерпевшего как самостоятельного участника уголовного процесса, даются предложения по совершенствованию законодательства соответствующей направленности.

Ключевые слова: принципы уголовного производства, потерпевший, уголовно-процессуальное доказывание.

The article is devoted to the study of the state of legal regulation of relations in the sphere of criminal procedural evidence with the participation of the victim. Attention is drawn to the need to comply with the requirements of the principles of criminal proceedings in law-making and law enforcement. Taking into account the procedural situation of the victim as an independent participant in the criminal process, proposals are made to improve the relevant legislation.

Key words: principles of criminal proceedings, victim, criminal procedural proof.

Постановка проблеми. В умовах побудови в Україні демократичної, соціальної, правової держави особливого значення набувають процеси створення системи гарантій прав людини, визнаними серед яких є засади кримінального провадження. Саме завдяки останнім виконуються у кримінальному провадженні його завдання, зокрема захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Потерпілий є одним із них. Попри істотне реформування кримінального процесуального законодавства, наразі залишаються не вирішеними окремі проблеми забезпечення державою участі потерпілого у кримінальному провадженні. На законодавчому рівні це виявляється у диспропорції обсягу процесуальних прав потерпілого та обвинуваченого, браку дієвих механізмів правореалізації, зокрема у процедурах кримінального процесуального доказування.

Метою статті є дослідження актуальних питань реалізації нормативного змісту засад кримінального провадження під час кримінального процесуального доказування за участі потерпілого, стан гарантованості його прав, виходячи із практики правозастосування.

Стан дослідження. Вказаній проблематиці наукою кримінально-процесуального права завжди приділялась пильна увага. Частково це можна пояснити

тим, що сучасна вітчизняна правова система, як, до речі, й інші світові, традиційно більшою мірою зосереджувала увагу на злочинному діянні та його виконавцеві – обвинуваченому, тоді як потерпілий залишався на другому плані законодавчої практики. Дослідженням у цій сфері наукового знання присвячені праці таких учених-процесуалістів, як: Ю.П. Аленін, С. А. Альперт, М.І. Гошовський, Ю.М. Грошевий, С.В. Давиденко, Т.М. Добровольська, О.В. Капліна, О.П. Кучинська, В.Т. Маляренко, В.Т. Нор тощо.

Статтею 129 Конституції України визначено засади судочинства, які складають більшість із тих, що передбачені ст. 7 КПК. Однією із значимих для дослідження у вибраному напрямі є засада публічності, яка зобов'язує прокурора, слідчого у межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування у кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення або в разі надходження заяви про скоєння кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила (ст. 25 КПК).

Зважаючи на те, що в кримінальному процесі України діє принцип публічності, переважна більшість кримінальних проваджень належить до цієї категорії, тому за загальними правилами наявність

чи відсутність заяви потерпілого та його позиція не мають принципового значення. Тим не менш повідомлення (заява) потерпілої особи про скоєне проти неї кримінальне правопорушення значною мірою може бути пов'язане з реалізацією права потерпілого на подання доказів слідчому, прокурору (п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК), яке виникає у нього на початку досудового розслідування (ч. 2 ст. 55 КПК). Кореспондуючий праву потерпілого обов'язок повноважної особи має бути закріплений у законі. Тому вважаємо за доцільне викласти абз. 2 ч. 2 ст. 55 КПК у такій редакції: «Потерпілому вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про скоєння кримінального правопорушення, також у необхідних випадках документ про прийняття речей і документів на її підтвердження».

Вимоги до процесуального документа, яким оформлюється вказана процесуальна дія, мають бути конкретизовані з огляду на особливості прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення у Положенні про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань від 17.08.2012 р. На нашу думку, окрім традиційних атрибутів процесуального документа (відомості про час, місце, особу, яка склала), він має містити: інформацію про стан отриманих речей і документів; пояснення осіб, що їх надали, про обставини, за яких у них з'явилися вказані об'єкти; умови їх зберігання за час перебування у володінні осіб, а також їхню думку про корисність речей і документів для кримінального провадження. Останнє має практичне значення, оскільки період з часу прийняття заяви до моменту здійснення заходів щодо збереження слідів правопорушення може бути не виправдано тривалим у межах встановленого законом строку для прийняття відповідного рішення для конкретного випадку. Заходи зі збереження об'єктів, що мають ознаки належності до обставин, що підлягають доказуванню, застосовують відповідні посадові особи, що отримують речі і документи від заявника та потерпілого.

Законом також мають бути зобов'язані повноважні особи, що отримують під час прийому та реєстрації заяв і повідомлень речі і документи, передати вказані об'єкти разом із пояснювальним процесуальним документом слідчому, якому доручено проведення досудового розслідування кримінального правопорушення. Після перевірки даних, що складають їх зміст, на належність до обставин, передбачених ч. 1 ст. 91 КПК, речі, документи залучаються слідчим до кримінального провадження. Невиконання встановлених законом обов'язків із фіксування і передачі слідчому, що веде процес, інформації, яка має значення для кримінального провадження, має тягти за собою встановлену законом відповідальність.

Новим КПК, виходячи із вимог засади диспозитивності, значно розширено обсяг прав потерпілого, реалізація яких, за задумом законодавця, має забезпечити активну участь потерпілого у доказуванні як у досудовому, так і в судових провадженнях, що є важливим для з'ясування обставин, які складають предмет доказування (ч. 1 ст. 91 КПК) та виконання

завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК): право подавати, збирати докази

(п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК; ч. 3 ст. 93 КПК); оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора до слідчого судді в порядку, передбаченому законом (ч. 1 ст. 303 КПК); застосовувати з додержанням вимог КПК технічні засоби у проведеному процесуальних дій, в яких він бере участь (п. 12 ч. 1 ст. 56 КПК); ознайомитися з матеріалами кримінального провадження під час досудового розслідування (ст. 221 КПК); підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі у разі зміни прокурором обвинувачення у суді у бік покращення становища обвинуваченого (ст. 338 КПК), ін.

Підкреслимо, диспозитивність як передбачена законом можливість суб'єктів розпоряджатись своїми правами в межах, встановлених кримінальним процесуальним законом, має ретельно регламентуватись законодавством. Уточнюючи норми закону, законодавець у будь-якому разі якісно змінює диспозитивність, що, своєю чергою, означає посилення гарантій проголошених прав його учасників, яке досягається розвитком і конкретизацією публічного закону.

Так, у сфері доказового права вимагають додаткової регламентації такі способи збирання доказів, як «витребування», «отримання», «інші процесуальні дії, які здатні забезпечити подання належних та допустимих доказів» для сторони захисту, потерпілого.

Визначення поняття «збирання доказів» як елемента кримінального процесуального доказування чинний закон також не надає. У ч. 1 ст. 93 КПК сказано лише: «...збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому КПК. Така обставина значно ускладнює процес доказування та участі у ньому потерпілого, а на додаток – пунктом 3 ч. 1 ст. 56 КПК закріплено право цього учасника кримінального провадження не на збирання доказів, а на подання до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. Саме ж визначення поняття «подання доказів» у законі також відсутнє.

У теорії кримінального процесу доволі сталою є думка про те, що поняттям збирання доказів охоплюється пошук, виявлення, одержання, закріплення інформації, що має значення для встановлення обставин скоєння кримінального правопорушення уповноваженою службовою особою у порядку, встановленому законом [1, с. 211; 2, с. 29]. Саме з моменту залучення до кримінального провадження (закріплення) інформації, належність якої встановлена особою, що веде процес, одержані відомості вважаються зібраними (сформованими) і називаються доказами. Словосполучення ж «подання доказів», яке використовує законодавець у ст. 56 КПК є некоректним, оскільки не відбиває суті процесів, у яких бере участь потерпілий, учасники на стороні захисту тощо. Подаються не докази, а інформація, яка, на думку учасників, є доказом. Однак доказом вона стає лише після того, як уповноважена службовою особою, визнавши її належною, залучає спосо-

бом, встановленим законом, до кримінального провадження (ч. 1 ст. 84 КПК).

З огляду на зазначені розбіжності, зумовлені використанням законодавцем різних термінів у визначенні правового статусу потерпілого в доказуванні, залишається відкритим питання: яким саме правом чинний КПК наділяє потерпілого: збирання чи подання доказів?

Якщо виходити зі змісту ч. 1 ст. 93 КПК, потерпілий має право збирати докази, а отже, й визначати «юридичну долю» одержаної інформації: подати слідчому, прокурору, зобов'язаним залучити її до кримінального провадження, або не подавати останнім (так зване «самостійне» збирання доказів) та із тактичних міркувань відкрити стороні захисту наприкінці досудового розслідування. Для забезпечення цього права необхідно законодавчо узгодити положення статей 56, 93, 290 КПК, а саме: подібно до п. 8 ч. 1 ст. 42 КПК щодо прав підозрюваного передбачити у ст. 56 КПК право потерпілого на збирання, подання доказів та одночасно зобов'язати цього учасника провадження відкрити зібрані матеріали стороні захисту із завершення досудового розслідування (ст. 290 КПК). Думається, такий підхід відповідає концепції формування процесуального статусу потерпілого як самостійного учасника кримінального провадження, що не є стороною в процесі.

Безперечно, кроком уперед у напрямі посилення гарантій реалізації засади доступу до правосуддя стало надання права потерпілому, іншим учасникам оскаржувати під час досудового розслідування рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора у випадках, передбачених ч. 1 ст. 303 КПК. Водночас законодавчо незабезпеченими залишаються положення ч. 2 статті: «Скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами статей 314–316 КПК».

Ця норма насправді не конкретизується у зазначених статтях, що означає порушення принципу правової визначеності законодавчої діяльності («захисту обґрунтованих сподівань») як складника засади верховенства права. Його зміст полягає у такому: «будь-який громадянин перед тим, як вдатися до певних дій, мав би змогу знати заздалегідь, які правові наслідки наступлять» [3, с. 53; 4, с. 730]. Така ситуація є неприйнятною з огляду на вимоги й інших засад кримінального провадження, зокрема забезпечення обвинуваченому права на захист щодо підозрюваного, обвинуваченого, і потребує законодавчого втручання.

Недостатнє правове забезпечення, на наш погляд, спостерігається й у питаннях захисту законних інтересів потерпілого у змагальному процесі. Закон передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК. Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг,

а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених законом (ч. 1, 2 ст. 22 КПК). Аналіз чинного законодавства дає змогу дійти висновку про те, що потерпілий є стороною (обвинувачення) тільки у разі відмови прокурора від обвинувачення у суді (ст. 340 КПК), зміни обвинувачення на менш суворе (ч. 3 ст. 338 КПК), а також у справах приватного обвинувачення, чим звужуються права потерпілого у сфері доказування. Наразі цей учасник кримінального провадження не вправі за загальним правилом використовувати можливості зі збирання доказів шляхом: звернення з клопотанням до слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів (ч. 1 ст. 159 КПК), про проведення експертизи (ч. 1 ст. 244 КПК), надати висновок експерта суду (ч. 2 ст. 101 КПК) у справах публічного обвинувачення. Потерпілий також позбавлений права, не будучи стороною у кримінальному провадженні, клопотатися перед слідчим суддею про допит свідка в порядку ст. 225 КПК під час досудового розслідування, на що, як на недолік законодавства, слушно звертають увагу науковці у своїх дослідженнях [5, с. 12].

Вважаємо, що у разі, коли на потерпілого покладається тягар доказування (ст. 338, 340 КПК), держава зобов'язана забезпечити його представником – фахівцем у галузі права. Цей обов'язок випливає, передусім, із міжнародно-правових зобов'язань України. У прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою [6] всі держави-члени ООН зобов'язалися сприяти тому, щоб судові й адміністративні процедури більшою мірою відповідали потребам жертв злочинів, зокрема шляхом забезпечення їм можливості викладення своєї позиції по суті справи й надання належної допомоги на всіх етапах судового розгляду відповідно до національного законодавства.

Втрата активної ролі потерпілого у доказуванні зумовлена також ситуаціями, які складаються під час використання ним права на ознайомлення із сутністю підозри та обвинувачення (п. 2 ч. 1 ст. 56 КПК), оскільки законом не передбачено вручення копії повідомлення про підозру потерпілому та обвинувального акта. Як наслідок, не будучи обізнаним щодо основних етапів руху кримінального провадження, потерпілий позбавлений можливості своєчасного надання необхідних додаткових доказів у разі незгоди з висунутим обвинуваченням.

Висновки. Сучасний стан правового регулювання відносин за участі потерпілого під час кримінального процесуального доказування свідчить про необхідність вдосконалення законодавства відповідної спрямованості, посилення правового забезпечення захисту інтересів потерпілого як самостійного й активного учасника кримінального провадження. Найбільш важливим з фактичної точки зору є не тільки закріплення в законі прав потерпілого, а й створення процесуальних механізмів ефективної їх реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горский Г.Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г.Ф. Горский, Л.Д. Кокорев, П.С. Элькинд. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. 302 с.
2. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы. М.: Юрид. лит., 1966. 281 с.
3. Приймак А.М. Принцип правової визначеності: поняття та окремі аспекти. Наукові записки національного університету «Києво-Могилянська академія». К., 2010. Т. 103. С. 53–63.
4. Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції: моногр. К.: Реферат, 2007. 831 с.
5. Шингарьов Д.О. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування: автореф. дис.. канд. юрид. наук. Харків, 2017.
6. Декларація основних принципів правосуддя та жертв злочинів та зловживання владою. Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. Амстердам-Київ, 1996. 341 с.